

Dels decrets liberalitzadors a l'evolució del consum de carn, 1800-1935¹

Manuel Guàrdia Bassols i José Luis Oyón Bañales
Amb la col·laboració de Nadia Fava

Els decrets liberalitzadors van fer perdre bona part de la capacitat d'intervenció municipal en el proveïment de l'Ajuntament de Barcelona, però no van suposar una reorganització immediata dels mercats alimentaris. Fins a les darreres dècades del segle no s'inicià un procés clar de modernització amb la construcció dels nous mercats i del nou escorxador. Per fer front als interrogants que planteja el procés a llarg termini es fa una primera aproximació a l'evolució del consum de carn a Barcelona entre 1800 i 1935, a partir d'una documentació força completa i fiable. El resultat permet ressituar la incidència de la política municipal (mercats i nou escorxador) i obliga, de fet, a una relectura de tot el procés vinculat a la transformació econòmica i social de la ciutat.

Efectes dels decrets liberalitzadors: poc evidents i difícils de mesurar

En general, no sembla que els ajuntaments fossin actors gaire decidits en la implantació del nou credo liberal. Més aviat van intentar conjuguar-lo amb l'arrelada política d'intervenció municipal, protectora del consumidor urbà.² En el cas de Barcelona, la lectura de les actes del ple municipal no deixa entreveure una discontinuïtat excessiva, entre el període anterior i posterior als decrets de 20 gener de 1834, que declarava lliure el comerç i la venda d'articles de «comer, beber y arder» tret del pa, i de 30 d'agost de 1836, que va liberalitzar la venda del pa. De fet, l'Ajuntament es posiciona decididament contra la «funesta teoria de la libertad económica absoluta» i en defensa del sistema «prohibitiu» o proteccionista.³

1. Aquest article és el resultat d'una recerca realitzada en el marc d'un projecte finançat pel Plan Nacional de I+D+i HAR2012-35387

2. Carlos SOLA, *Abastecimiento y liberalismo económico: la policía de abastos en la Navarra del siglo XIX*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2005.

3. El 21 d'octubre de 1834 s'acusa recepció del «proyecto de sistema prohibitivo remitido por Santpons». El 24 d'octubre s'acorda nomenar una comissió per redactar una representació per oposar-se al projecte de lliure comerç presentat a les Corts, «cuya adopción no podría dejar de producir descontento general y tal vez unas consecuencias de una trascendencia incalculable» a causa dels prejudicis «qua van a irrogarse a la Provincia y a todo el Principado»; *AHCB* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Acords, 1834, vol. 2, 1D.I-134, f. 327, 435. El 18 de novembre s'insereix l'imprès de 145 pàgines: Ma-

És probable que la liberalització tingués conseqüències importants, però és difícil avaluar-ne els efectes, sobretot a partir de la documentació municipal.⁴ Figuerola documenta i estudia el consum durant el període que va de 1830 a 1849, i considera la carn l'article més indicat per fer una estimació de l'evolució d'aquest consum, fins i tot millor que el pa, «no solo como sustancia más nutritiva sino como seguro tipo alimenticio por el cual se mira el grado de riqueza y bienestar que va adquiriendo el pueblo». Les seves conclusions són clares: «desde 1830 á 1836, aunque no poseamos los números intermedios, vemos duplicado el consumo. Basta tener presente que en este lapso de tiempo renació bajo el ministerio Burgos el sistema liberal administrativo, rompiendo de frente con todas las trabas que el absolutismo creía indispensables para la perpetua tutela en que tenía constituidos los pueblos. La industria despojada de la reglamentación fiscal, tomó más enérgicos bríos, y los productores pudieron proveerse de alimentos nutritivos que antes no les permitía usar la baja renta del trabajo. Desde 1836 en adelante la progresión es continuada hasta el 1846 en que obtenemos el máximo del consumo muy próximo al duplo que el primero».⁵ En definitiva, atribueix a la liberalització un gran efecte impulsor i ho intenta demostrar amb l'augment del consum de la carn basat en dades que considera fiables obtingudes de la comptadoria municipal. Però, de fet, la seva argumentació és molt exagerada perquè el consum de 1830 que fa servir de punt partida és extremament baix.

És cert que Figuerola va ser un testimoni dels canvis, però cal també pensar que les seves conviccions liberals podien condicionar decisivament la seva percepció. En tot cas, com ell argumenta, estudiar els canvis en el consum de carn ofereix clars avantatges per aproximar-se a l'evolució del consum i a les millores en l'alimentació. El seu valor nutritiu reconegut i el seu caràcter bàsic conjuntament amb el pa queden palesos en el recurs habitual a les «taules de preferència» en moments d'elevació dels preus de les subsistències. La carn era al mateix temps el producte més gravat i de més pes en el conjunt dels ingressos municipals. La fiscalització sistemàtica i centralitzada als escorxadors municipals de finals de l'edat mitjana permet mirar d'entendre

Manuel Ma GUTIÉRREZ, *Comercio libre o funesta teoría de la libertad económica absoluta*, Madrid, Imprenta de D. Marcelino Calero y Portocarrero, 1834.

4. Els revenedors amb horaris i condicions de venda limitats van poder vendre lliurement com els pagesos. «De manera que han quedado suprimidas todas las restricciones á las industrias en la venta de los artículos de comer, beber y arder, igualando las leyes á los revendedores con los que venden directamente los frutos de su propiedad y con los mercaderes al por menor que se interponen con utilidad propia y de la generalidad entre los comerciantes al por mayor y los compradores»; Fermín ABELLA, *Manual de policía urbana*, Madrid, Enrique de la Riva impresor, 1877, pàg.7.

5. Laureà FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849* (edició facsímil), Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1968.

l'evolució del consum d'aquest producte a llarg termini, durant els processos de transformació econòmica i social de la ciutat. Permet, finalment, posar-lo amb relació amb la política de renovació dels mercats i de l'escorxador.

L'estudi del consum de la carn a llarg termini

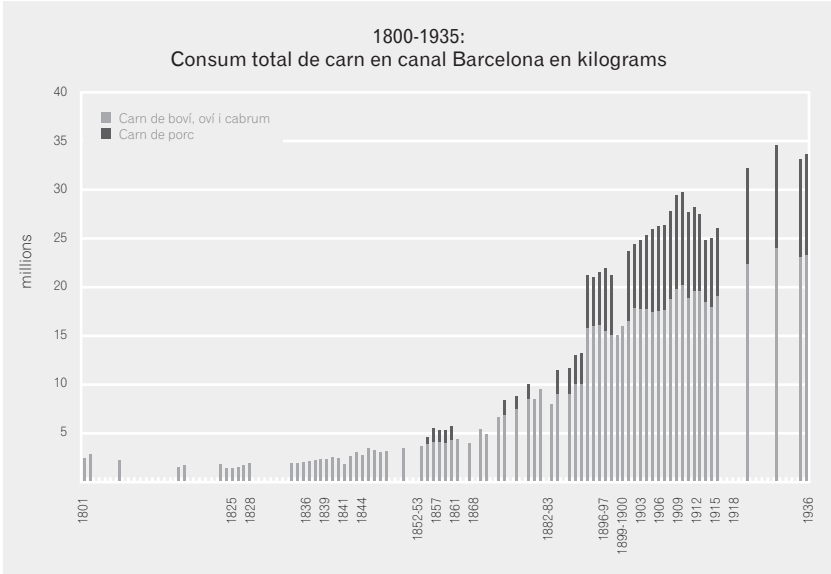
Per tenir una visió de conjunt del període entre 1800 i 1935, bàsicament s'han de considerar tres grans trams cronològics en funció de les fonts utilitzades. El període més ben documentat, amb una informació més fàcil d'obtenir i més estudiat fins ara a partir de les dades dels *Anuaris Estadístics*, ha estat el període entre 1897 i 1920, que es pot completar amb dades de la *Gasetta Municipal* per a 1934 i 1935. Per a la primera part del segle XIX es disposa de les dades del llibre d'administració de carns de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB). Encara que no n'hi ha per a tots els anys ni en tots els casos estan completes, les dades de l'escorxador són força desagregades i fiables i permeten restituir una evolució del consum de carn durant el període. S'ha intentat revisar i completar el gràfic del consum de carn entre 1830 i 1849 a partir de les dades que ofereixen Madoz i Figuerola, que completen i en bona mesura confirmen les obtingudes en la font original, fora d'algun cas com el de l'any 1830, que ja hem comentat que era massa baix.⁶ D'aquesta manera, es poden contrastar els arguments de Figuerola que atribueix als decrets liberalitzadors un creixement clar i immediat del consum durant la dècada de 1830. Les dades desagregades de l'administració de la carn s'interrompen el 1852-1853, i no es reprenen fins al 1897, gràcies als *Anuaris Estadístics*. Aquest buit de mig segle es pot omplir a partir dels pressupostos municipals,⁷ els quals aporten dos tipus de dades que no sempre encaixen bé: les estimacions anuals de l'impost de consums que, en el cas de la carn, ofereixen el pes agregat de boví, oví i cabrum i, també, per a alguns anys, els resums de bestiar sacrificat als escorxadors, en nombre de caps, com en períodes anteriors. Per aconseguir xifres comparables per a tot el període s'han adoptat aquestes dades agregades per a tots els trams.⁸ Per a la carn de porc es tenen les dades dels *Anuaris Estadístics*, i dades molt esporàdiques els anys anteriors.

El càlcul del consum en grams per persona i dia planteja el problema de l'heterogeneïtat de les dades de població, especialment per a la primera meitat

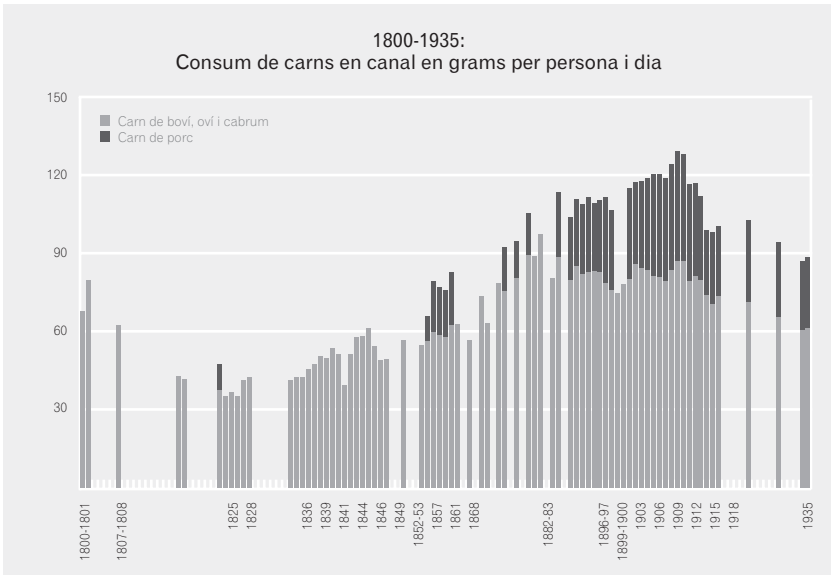
6. Articles sobre el Principat de Catalunya, Pascual MADDOZ a *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*, Barcelona, Curial, 1985, pàg. 278.

7. AMCB (Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona), Pressupostos municipals.

8. La continuïtat de les dades de les diverses fonts planteja el problema de passar de caps de bestiar a pes total de la carn. Les estimacions del pes per cap de bestiar són força variables i s'ha intentat buscar les referències més fiables per a cada període.

Font: Administració de la carn, 1709-1853, AHCB; Actes del Ple, 1857, AMCB; Pressupostos Municipals, 1859-1897, AMCB; *Anuari Estadístic*, 1902-1920; *Gasetta Municipal*, 1934-1935; *La Vanguardia*, 31 juliol 1935, pàg. 5

Font: Administració de la carn, 1709-1853, AHCB; Actes del Ple, 1857, AMCB; Pressupostos Municipals, 1859-1897, AMCB; *Anuari Estadístic*, 1902-1920; *Gasetta Municipal*, 1934-1935; *La Vanguardia*, 31 juliol 1935, pàg. 5

del segle XIX.⁹ Malgrat la pèrdua de fonts censals originals, es disposa de xifres de població per als anys 1832, 1835, 1842, 1843, 1846, 1847, 1848, 1849, 1854, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860 i 1863, que no formen una sèrie homogènia ni ofereixen una bona distribució en el temps, perquè obeïen a objectius diversos: reemplaçament militar, cens de contribuents, cens electoral, etc. Per a alguns anys (1846, 1847, 1848, 1849) disposem de diverses xifres no coincidents.¹⁰ Pilar López documenta i explica aquestes divergències: fins al 1843, les dades serien només de població de dret, i la diversitat de xifres entre 1846 i 1849 obeiria al fet que en alguns casos s'hi haurien afegit els criats, transeünts i estrangers —com els anys 1846 a 1848—, i en altres també la població d'institucions assistencials, penals, militars, convents de clausura, vaixells, etc., com el 1849. A partir de 1857 canvien els criteris censals: s'empadrona tota la població en un únic dia i figuren indiferenciats els diversos tipus d'habitants. Aquesta anàlisi permet mirar de corregir i «homogeneïtzar» suficientment les dades de població perquè distorsionin el mínim els consums per persona i dia.¹¹ Fetes les correccions esmentades, la gràfica ofereix una consistència notable.

L'evolució del consum de carn per persona i dia: els inicis de la transició nutricional

Les dades que ens ofereix Figuerola, i que no inclouen el consum de carn de porc, mostren que les mesures liberalitzadores van tenir un impacte immediat poc significatiu. Els anys 1800-1808 el consum de carn (boví, oví i cabrum) quedava per sobre els 60 grams per persona i dia. Cap a 1818-1819 la davallada havia estat molt clara. El consum vorejava els 42 grams per persona i dia, i la mitjana entre 1824 i 1829 de consum de carn era de 37,5 grams per persona i dia, mentre que entre 1835 i 1839 la mitjana quedava per sota dels 41,5 grams per persona i dia. En un moment d'escàs creixement de la població, l'augment del consum va ser més aviat modest.

9. Pilar LÓPEZ GUALLAR, «La demografia barcelonina entre el 1833 i el 1865», dins Jaume SOBREQUÉS (dir.), *Història de Barcelona. La ciutat industrial (1833-1897)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona - Enciclopèdia Catalana-, VI, 1995, pàg. 95. Malgrat la pèrdua de fonts censals originals, es disposa de xifres de població per als anys 1832, 1835, 1842, 1843, 1846, 1847, 1848, 1849, 1854, 1855, 1856, 1857, 1859, 1860 i 1863.

10. Fins al 1843: només de població de dret. Entre 1846 i 1849: en alguns casos es compten criats, transeünts i estrangers; en d'altres, també la població d'institucions assistencials, penals, militars, convents de clausura, vaixells, etc. A partir de 1857 canvien els criteris censals: s'empadrona tota la població en un únic dia i figuren indiferenciats els diversos tipus d'habitants.

11. Les dades de consum de carn fan referència en cada moment al conjunt del municipi. Gràcia s'hi ha inclòs abans de la segregació de 6 de juliol de 1850, i no s'ha considerat a partir d'aquesta data. Gràcia tenia, el 1848, 11.911 habitants de dret, més criats, transeünts i estrangers.

Les xifres que l'autor ens ofereix per als anys posteriors marquen un ascens fins al 1847, amb una baixada l'any 1842 i sobretot el 1843, «á causa de las ocurrencias de aquella época» que no van permetre introduir bestiar durant dinou i vuitanta dies, respectivament.¹² La baixada de 1847 l'atribueix a la crisi alimentària a l'occident europeu, i als efectes «fatals» del sistema tributari que havia contribuït a incrementar el contraban d'una manera escandalosa, fet que impedia apreciar la ràpida recuperació del consum. En tot cas, durant el període 1840-1849 la mitjana va superar els 50 grams per persona i dia, i les dades de les dècades següents confirmarien el gradual ascens del consum.

L'últim volum del llibre d'administració de les carns de l'AHCBC dona dades corresponents al període entre el desembre de 1852 i l'abril de 1853. Es tanca el 7 de maig de 1853 amb el comentari: «cesando la intervención municipal por superior orden del gobierno». Si s'extrapolen les dades d'aquests mesos per a tot l'any, resulten sensiblement sobredimensionades i fan pensar que probablement l'Ajuntament va aprofitar al màxim l'ingrés d'aquest impost. Durant la dècada de 1860 sembla pujar lleument el pes de la carn sacrificada, però la supressió de la imposició dels consums pel decret de 12 d'octubre de 1868 interromp temporalment la informació. Les dades dels primers intents de reimplantar-lo per fer front al dèficit, el 1871-1872 i el 1874-1875, semblen clarament infradimensionades, si es comparen amb el bestiar sacrificat als escorxadors els anys 1871 i 1876-1877.

Si s'examina conjuntament tot el període de 1836 fins a 1914, de fort creixement poblacional, comprovem l'ascens sostingut del consum. Especialment clar entre 1860 i 1914, quan es comencen a tenir dades sobre el consum de la carn de porc i es passa d'una mitjana entre 75 i 80 grams per persona i dia a una per sobre dels 120 grams per persona i dia. A partir de 1890 el consum de carn de boví, oví i cabrum deixa de créixer, i és la carn de porc la que assegura l'increment del consum. Després de 1914, es nota una forta davallada atribuïble als efectes de la guerra europea i a la crisi de la immediata postguerra. Però les dades pels anys 1914, 1925, 1930 i 1934, que ofereixen la *Gasetta Municipal* i un article de *La Vanguardia* de 31 de juliol de 1935 (pàg. 5), no mostren una recuperació significativa del creixement. Hi ha certament un augment en nombres absoluts, però s'observa una clara flexió en el consum per habitant i dia. Probablement, un efecte de la forta immigració de la dècada dels anys 20. Però, com expliquen Nicolau i Pujol, no convé llegir aquestes dades únicament com un simple empitjorament dels

12. FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona...*, pàg. 147.

nivells de consum, sinó també com una conseqüència de la diversificació de la dieta pròpia d'aquells anys.¹³

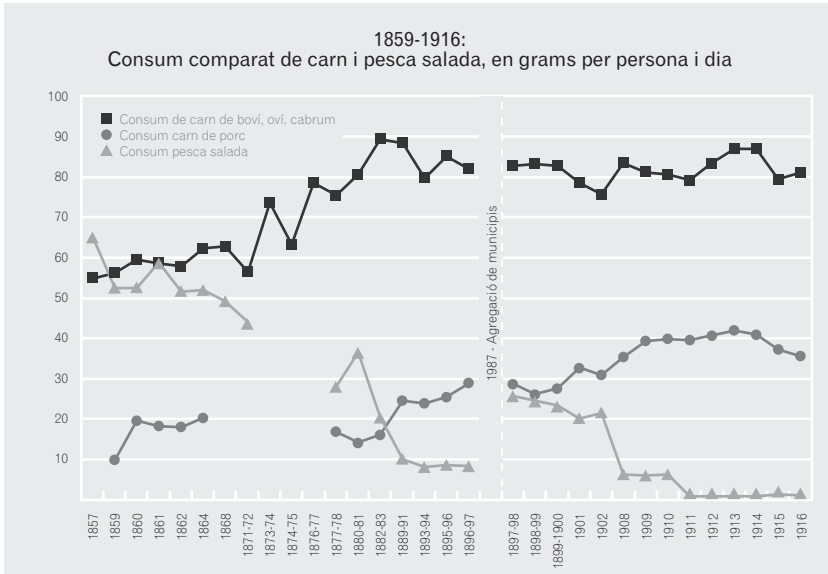
Quines eren les capes socials beneficiàries de l'innegable augment del consum de carn? Figuerola, malgrat celebrar la millora dels anys trenta i quaranta, recorda que hi ha una alta proporció de la població que no pot incloure la carn a la seva dieta. El 1836, deia, «solo 12.300 familias hacían entrar la carne como ingrediente de la comida, pero [...] debemos recordar quedan 16.000 familias ú 11.000 por lo menos que no tienen asegurada regularmente en Barcelona para el consumo diario esa misma porción de alimento sano con que reponer sus fuerzas empleadas en el trabajo». I afegeix: «Estos ejemplos que pudiéramos multiplicar, acreditan la vida sobria de nuestros industriales, quienes deben apelar á comer 'carne de pobre ó sea bacalao' del que consume Barcelona según el promedio del Sr. Madoz, 62.000 quintales».¹⁴ Les estimacions que fa Cerdà el 1856 de despesa d'alimentació de la classe obrera confirmen l'escassa presència de la carn a la dieta de les classes populars.¹⁵ Ens podem doncs plantejar si seria significatiu contraposar, mitjançant les dades extrems de les estimacions de consums dels pressupostos municipals, l'evolució ascendent en el consum de carn amb el consum descendent de pesca salada, com a indicador d'un canvi progressiu de dieta que, cal pensar, devia afectar a capes més grans de la població. En efecte, les dades entre 1859 (inici de les estimacions dels consums) i 1891 mostren una davallada progressiva i pronunciada en el consum de pesca salada. Dels gairebé 65 grams per persona i dia de pesca salada de 1859, cap al 1900 se'n passa a consumir 20 grams per persona i dia; i cap al 1910, poc més de 6 grams per persona i dia. Un indicatiu clar i incontestable del canvi de dieta progressiu de les classes populars. En contrapartida, s'observa un ascens sostingut del consum de carn: boví, oví i cabrum, i també porc (del qual es triplica el consum). Aquestes dades mostren un procés de substitució que marcaria una primera fase de la transició nutricional.

En l'estat actual dels nostres coneixements, només es poden fer hipòtesis sobre quines capes socials van ser les beneficiàries d'aquest impuls indubtable del consum de carns que es va produir a Barcelona en una fase molt relacionada amb el cicle econòmic. Tot i el seu optimisme en parlar d'aquest augment del consum de carn dels anys trenta i quaranta, Figuerola reconeixia que encara hi havia prop d'un trenta per cent de les famílies barcelonines que

13. Roser NICOLAU, Josep PUJOL, «El consumo de proteínas animales en Barcelona entre las décadas de 1830 y 1930: evolución y factores condicionantes», *Investigaciones de Historia Económica*, 3 (2005), pàg. 101-134.

14. FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona...*, pàg.152 i 155.

15. Ildefons CERDÀ, «Monografía estadística de la clase obrera de Barcelona en 1856», dins *Teoría General de la Urbanización*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, II, 1968, pàg. 658-660.

Font: Pressupostos Municipals, 1859-1897, AMCB; *Anuari Estadístic*, 1902-1916

no es podia plantejar la compra cada dia d'una lliura de carn per al brou i per fer una sopa econòmica. Cerdà era encara més pessimista. Segurament la situació va millorar les dues dècades següents, però, si bé és cert que hi ha una coincidència entre l'augment del consum per habitant i les pujades de salaris reals que s'observen els anys seixanta i, sobretot, els anys del cicle de la Febre d'Or, no és menys cert que aquests augments no van tocar el salaris de les dones obreres i que els obrers masculins estaven encara molt lluny de poder plantejar-se un consum regular de carn. Si el consum de carn va arribar a tocar al món obrer, es va limitar en tot cas als obrers d'ofici, que, en guanyar bastant més que la mitjana, potser van poder introduir el consum de carn a la seva dieta de manera més o menys regular.¹⁶

16. Com recorden Simpson i Cussó, una corba de consum mitjà amaga del 30 al 50 per cent de consumidors que no arriben en realitat mai a ser-ho. Las corbes d'augment dels salaris reals d'aquestes dècades són, en tot cas, d'obriers homes. Les de les dones son immòbils. Per comprovar-ho es pot consultar: Enriqueta CAMPS, *La formación del mercado de trabajo industrial en la Cataluña del siglo XIX*, Madrid, Ministerio de Trabajo, 1995; «Labour Market Formation Patterns in Nineteenth Century Catalonia», Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2003; Ramón GARRABOU, Josep PUJOL, Josep COLOMÉ, «Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya, 1818-1936)», *Recerques*, 24 (1991), pàg. 53-74; sobre els augments, ara sí, més generalitzats i substancials dels salaris reals des del Trienni Bolxevic: Carles ENRECH, *Industria i Ofici. Conflicte social i jerarquies obreres en la Catalunya tèxtil (1881-1923)*, Bellaterra, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2005;

Debats sobre el proveïment de carn: el nou escorxador i el mercat de bestiar

És molt significatiu que, el 1881, *La Vanguardia* publicqués un llarg article extret de la *Gaceta Universal*, en el qual es presentava la carn com «el alimento del porvenir», on mostrava el consum a les nacions més avançades i, en especial, el consum encara més alt a les principals capitals occidentals.¹⁷ I que les qüestions de l'abastiment, la qualitat i el preu de la carn assumís un protagonisme creixent en el debat públic reflectit a la premsa i a les actes municipals. Les crítiques es repeteixen durant dècades amb dos arguments bàsics: «No hi ha cap ciutat a Europa on la carn es mengi tan dolenta com a Barcelona» i «la carn a Barcelona s'ha vengut quasi sempre cara...».¹⁸ Les imperfeccions del mercat dels articles alimentaris i el tradicional funcionament oligopolístic dels intermediaris van esdevenir el centre de les crítiques. Tampoc en aquest cas sembla ser l'Ajuntament el que pren la iniciativa. A partir de 1884 va ser l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre el que repetidament es va adreçar a l'Ajuntament —el 1894, el 1900, el 1901 i el 1902— i va publicar nombrosos articles. Els anys vint del segle xx es denuncia la mala qualitat de la carn i el descontrol dels preus, atribuït bàsicament a la manera de cobrar l'impost, que beneficiava les bèsties flaques; al preu i la durada dels transports de ferrocarril; i sobretot a la manca d'un mercat lliure de bestiar. En el cas de la carn, l'encariment s'atribueix als abastadors que tenien agents compradors o comissionaris a les àrees de producció.¹⁹ S'acusava de desídia, o fins i tot de connivència, a l'administració municipal. De tota manera, el 1921, Rossell considerava que les campanyes recurrents contra els abastadors, encara que sempre ben rebudes pel públic, no sempre eren prou justificades, perquè creia que el que encaria la carn no era pròpiament l'abastador, sinó el sistema comercial en el qual actuaven, i defensava la funció reguladora del mercat central o lliure.²⁰

Pot sorprendre la coincidència de la inauguració del nou escorxador, l'any 1891, amb una davallada força pronunciada del consum de carn per càpita. La inauguració tardana dels nous mercats, entre 1876 i 1890, fa també dubtar dels seu paper impulsor del consum. Es podria pensar que les

Montserrat LLONCH, «Jornada, salarios y costes labores en el sector textil catalán (1891-1936)», *Revista de Historia Industrial*, 26 (2004). Agraïm a Cristina Borderías les seves reflexions i consells bibliogràfics sobre aquestes qüestions.

17. *La Vanguardia* (11/10/1881), pàg. 5.

18. Pere Màrtir ROSELL, *El problema de les carns*, Barcelona, Publicacions dels Serveis de Ramaderia, Mancomunitat de Catalunya, 1921.

19. *La Vanguardia* (19/1/1896), pàg. 4.

20. ROSELL, *El problema de...*, pàg. 53.

noves instal·lacions eren simples intervencions de policia urbana, o sigui de seguretat, salubritat, comoditat i ornat. Però la construcció del nou escorxador i dels nous mercats s'ha d'entendre en un context d'urbanització i de modernització que s'inspira en les grans capitals europees i s'acompanya dels progressos a les infraestructures d'abastiment i els avenços en coneixements sanitaris i nutrició, que induiran i difondran nous hàbits alimentaris. En aquest sentit, és important observar el comportament del comerç minorista de la carn, que mostra com canvien els hàbits i la seva difusió en els diversos estrats socials.

Els mercats i les carnisseries: oferta minorista i estratificació del consum

El creixement de Barcelona, amb construccions noves disperses i aïllades, comportà l'extensió de la xarxa de minoristes de carn propers al consumidor. La proximitat dels punts de venda als consumidors potencials era una condició indispensable del consum de carn. Com en altres grans ciutats, hi havia carnisseries dintre els mercats i d'altres disperses pels carrers de la ciutat. Entre les dades de Cerdà de 1852-1856 i les de la matrícula industrial de 1884, el nombre de carnisseres contribuents es duplica i fa baixar el nombre d'habitants per carnisser d'un miler a una quantitat per sota dels sis-cents. L'agregació dels municipis obrers i populars del pla, el 1897, va tornar a incrementar el nombre per sobre dels set-cents, un quocient que declinaria molt lleument durant el primer terç del segle xx (gràfic D4).²¹ Segons les dades de Cerdà, de totes les taules de venda de carn dels cinc mercats municipals que hi havia, pràcticament la meitat corresponien a la Boqueria, el gran mercat de carns de la ciutat (un 80 per cent si hi afegim el mercat del Born).²² Segons les dades, en l'últim terç del segle, el nombre de carnisseries fora dels mercats va créixer menys que el de carnisseries dins els mercats municipals. Primer, i coincidint amb el cicle d'increment del consum de carn (1871-1883), el 1877 augmentaren fins a 314 les parades de carn a la Boqueria, i al Born, amb la inauguració del nou mercat cobert el 1876 van passar de 56 a 124, i a 28 parades més el 1885.²³ Després, el cicle accelerat de construcció de mercats metàl·lics de la ciutat entre 1876 i 1889 va elevar significativament la presència de carnisseries. Finalment, com a conseqüència de l'agregació municipal, es van incorporar nous mercats a la xarxa barcelonina, fins a completar un notable sistema policèntric de setze mercats municipals —la gran majoria coberts—, fet que va confirmar

21. Vegeu fonts al mateix quadre 5.

22. CERDÀ, «Monografia estadística de...», pàg. 622.

23. *AMCB*, Comissió d'Hisenda, exp. 8436, 8420, Comissió de Foment, exp. 1752.

Evolució de les carnisseries dintre i fora dels mercats de Barcelona, 1852-1932/1933

	A	%	B	%	A+B		
	tablaierias fora mercat	total punts de venda	parades carn mercats	total punts de venda	punts totals de venda	tablaierias contri- buents	habitants / tablaieria
1852						164	1.051
1856						184	989
1874						340	732
1884	155	21,1%	580	78,9%	735	469	566
1897	275					722	721
1902	284	21,6%	1.033	78,4%	1.317		
1912	359	24,2%	1.123	75,8%	1.482	923	666
1920	452	29,0%	1.105	71,0%	1.557	1.069	665
1932/33	878	42,2%	1.205	57,8%	2.083	1.682	620

FONT: ACA, Matrícula Industrial, 1856-1932/33; *Anuario Estadístico de Barcelona*, 1902, pàg. 505-509, 1906, pàg. 51-52, 1911, pàg. 480; *Gasetta Municipal*, 1921-II, pàgs. LXXXVII-CLX; Ildefonso CERDA, «Censo de profesiones e industrias diversas en el año de 1852», dins *Teoría General de la Urbanización*, II, pàg. 260; AMCB, Exps. Comissió d'Hisenda, núm. 8420, 7118, Comissió de Foment, núm. 1752. Les xifres en cursiva són estimacions.

l'hegemonia definitiva de les carnisseries de dintre els mercats amb relació a les disperses per la ciutat. En començar el segle xx, les parades de carn dels mercats (excloent-ne sempre la carn de porc i la volateria) sumaven 1.033, un 78 per cent del nombre total de punts de venda de carn a Barcelona, que es completava amb 284 carnisseries escampades per la ciutat, algunes d'elles també relacionades amb les parades dels mercats.²⁴

La tendència va canviar: el 1920-1921, un 29 % de les carnisseries quedaven fora dels mercats municipals; i el 1932-1933 s'havia arribat ja a un 43 per cent. La raó d'aquesta ascens és clara. No s'havia construït gairebé cap mercat nou des del començament de segle, i pràcticament tota la nova oferta de la fase clau del creixement urbà d'entreguerres va ser coberta per establiments dispersos. La difusió de carnisseries noves als barris obrers i populars és potser indicativa del fet que la pujada dels salaris reals des del final de la Primera Guerra Mundial, la primera part dels anys vint i després durant la

24. Al plànol es reflecteixen totes les carnisseries marcant radis de 150 i 300 metres a l'entorn dels mercats els anys 1897, 1912 i 1932/1933, a partir de la matrícula industrial. Es comprova el 1912 que quedaven més de quaranta carnisseries en un radi de menys de 150 metres del mercat, amb la qual cosa l'atracció dels mercats ascendia fins al 80 per cent del total de l'oferta minorista de carn.

Plànol de carnisseries 1932-1933. FONT: Registres Matricula Industrial, ACA

República va tenir conseqüències en la composició del consum de carn en el món obrer. Barris netament obrers i populars com el Raval Sud i del Migdia, el Poble-sec, el Camp de l'Arpa o la Llacuna, orfes de qualsevol mercat, eren abastits per totes aquestes noves carnisseries. Si s'exceptuen els barris proletaris densificats del centre històric, i alguns nuclis, com Can Baró, Roquetes, els dos grups de Cases Barates, la Colònia Castells o els diferents assentaments de barraques escampats per Montjuïc i la costa, que no en tenien, els barris més precaris de les segones perifèries comptaven amb diverses carnisseries.²⁵

25. La font és la matrícula industrial. Sobre el creixement urbà dels barris obrers i perifèrics, vegeu José Luis OYÓN, *La quiebra de la ciudad popular. Espacio urbano, inmigración y anarquismo en la Barcelona de entreguerras, 1914-1936*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 2007.

La diversificació nutricional i la difusió de les carns joves

La gràfica del consum mitjà de carn oculta les diferències i les desigualtats socials, tot i que permet deduir el procés general de substitució de la pesca salada per la carn. A partir de finals del segle XIX, comença a esdevenir insuficient perquè s'amplia el ventall d'aliments disponibles, d'alt contingut proteïnic, com són la llet, els ous i el peix fresc, i no reflecteix les millores de qualitat, com la difusió de carns joves de vedella, xai i cabrit, més cares que les de boví i que el tradicional moltó. Aquest canvi, que va enriquir significativament la dieta en proteïnes animals dels habitants de Barcelona, s'adverteix en examinar les dades de parades dels mercats municipals entre 1902 i 1921. El nombre de parades de carn jove sobre el total va passar de ser un 34 % el 1902 a ser un 48 % el 1921.²⁶ En començar els anys vint, pràcticament la meitat de l'oferta de carn de les parades dels mercats barcelonins era ja de vedella o, en molta menor mesura, de xai o cabrit. Mentre el nombre de parades de moltó i bou va disminuir en termes absoluts, el de les de carn d'animal jove va créixer en 215 noves parades. Com suggeria Rosell i Vilà el 1921, l'estructura minifundista mateixa del comerç minorista de carns a Barcelona —moltíssimes carnisseries de dimensions mínimes, pràcticament totes concentrades als mercats municipals— augmentà de manera particular la demanda de talls petits, la qual cosa afavorí la comercialització de la carn procedent d'animals joves.²⁷ És interessant observar a més a més que el fenomen expansiu de la carn d'animal jove s'estratificava socialment, amb canvis molt significatius dins l'espai social barceloní. En aquests vint anys, al centre de la ciutat, entre les classes més benestants hi ha un procés de substitució de la carn d'animals adults per la d'animals joves, sense variar sensiblement el nombre de parades: va passar de ser un 38 % de l'oferta total de carn a ser-ne un 52 %. En els vuit mercats d'aquesta Barcelona més rica —menys a Santa Caterina—, la part representada per aquestes parades superava la meitat de l'oferta total, amb un 59 % en el mercat de la Concepció i un 69 % en el del Born. La composició de l'oferta de carns en els nous mercats dels suburbis obrers i populars era diferent: el 1902, la oferta de carn jove sols representava un 23 % del nombre total de les parades de carn. Sense igualar l'oferta de carn adulta, el 1921, el nombre de parades de carn jove va pujar significativament fins a un 40 %. Aquest moviment d'ascens en l'oferta als nou mercats dels suburbis obrers i populars no resultava de la substitució de les parades de carn adulta, sinó de l'apertura de noves parades de carn jove. L'afirmació d'aquestes carns joves en

26. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1902; *Gasetta Municipal*, 1935, pàg. 131; NICOLAU, PUJOL, «El consumo de...», pàg. 101-134.

27. ROSELL, *El problema de...*, pàg. 53.

la composició de la dieta des del canvi de segle va tenir un forta embranzida a la segona dècada, en especial als anys de la Guerra Gran. El 1920, un 70 % dels caps de bestiar degollats als escorxadors de Barcelona eren ja de carn de vedella, xai o cabrit; i als anys trenta s'havia arribat a més del 80 %, amb una davallada espectacular del tradicional moltó.²⁸ Probablement en començar els anys trenta, amb els salaris reals més alts des de la guerra europea, aquesta carn esdevenia més accessible a l'obrer no qualificat barceloní, perquè ja no més suposava la meitat del seu jornal.

28. *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1917-1920, pàg. 564; *Gasetta Municipal*, 1934, pàg. 185; *Gasetta Municipal*, 1935, pàg. 131.